

ਦੁਸ਼ਾ ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ — ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

—ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ 'ਬੋਭੇ'

ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਸੂਹਾ ਸੂਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹੇਗਾ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ, ਲੋਅ ਨੂੰ ਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੂਰਜ ਕੋਈ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਲਦਾ ਟੁਕੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸੁਆਰਥੀ ਰੋਟੀਆਂ ਸੇਕਣ ਲਈ ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ 'ਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਵਾਲ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਨ? ਪਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਇੰਜ ਹੋਵੇ ਕਿ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸਨ? ਉਹ ਇਕ ਵਧੀਆ ਮਨੁੱਖ, ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ, ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਰੋਤ, ਸਮਾਜ ਦਾ ਅੱਧ 'ਔਰਤਾਂ' ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਝੰਡਾ ਬਰਦਾਰ ਲੇਖਕ, ਸੰਪਾਦਕ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਨ।

ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੌੜੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵੰਡ ਲਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌੜੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਕੂਮਤੀ ਢਾਂਚਿਆਂ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਵੰਡਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਮਹਿਕੂਮਾਂ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਦੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੇ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਮੁਹਾਜ਼ ਵੀ ਇਸ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਨਿਹਚਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਤੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਉਹ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬੋਲੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਧਮਾਕੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਤੱਕ ਆਮ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਉਸ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਢੰਗ ਵਰਤ ਕੇ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੂਸਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਰੋਮਦਾਰ ਹੈ ਉਥੇ ਟਾਟਾ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਉਜਾੜੇ ਗਏ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ। ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਹੱਥੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਏਜੰਡੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਨਾਟ ਕਲਾ ਅਰਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਪਸ਼ਟ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ, ਸਰਪੰਚੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਾਲਾ ਪੰਜ ਲੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕਰੋੜ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਘੁੱਟ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਲੋਕਾਂ

ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋਕ-ਸੱਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਰਾਹ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਤਬਕਾਤੀ ਘੋਲਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਕਰਨ 'ਚ ਮਸ਼ਰੂਫ ਤੇ ਸੀਮਿਤ ਸਨ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗ-ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਹੱਥੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਜਾਰਾ ਘੋਲ ਵਰਗੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੱਥੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀਆਂ। ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਸਟੇਟ ਪਾਵਰ ਐਨੀ ਤਾਕਤਵਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਬਕਾਤੀ ਹਿੱਤ ਪੂਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਨਿੱਸਲ ਹੋ ਕੇ ਭੌਤਿਕ ਬਿਰਤੀਆਂ 'ਚ ਖਚਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਤਬਕਾਤੀ ਧਿਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੂਸਰੀ ਤਬਕਾਤੀ ਧਿਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਜੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਭ ਲਈ ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਮਕਾਨ ਦਾ ਜੁਗਾੜ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਹੱਥੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ? ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੌਧਿਕਤਾ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਬਕਾਤੀ ਘੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਤਵੱਕੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਲੋਕ-ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਚੁਣਿਆ। ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਗਰੁੱਪ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹਰ ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਧੜੇ ਜਾਂ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਡਿਕੋਡੋਲੇ ਖਾ ਰਹੇ ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਇਕ ਲੀਰ ਦੇ ਪੁੰਝੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਖਲਾਅ ਵਿਚ ਟਿਕਾਓ ਲਈ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੋੜ ਉਭਾਸਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਲੋਕ-ਨਾਇਕ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜੋ ਸਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਹੈ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਯੁੱਗ-ਗਰਦੀ ਲਈ, ਲੋਕਪੱਖੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਸਨ। ਇਸ ਯਤਨ ਲਈ ਉਹ 1977-78 ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਆਏ। ਪਰ ਇਹ ਧੜੇ ਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਇਹ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਮਿੱਤ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ। ਇਹ ਆਪੋਧਾਪੀ ਕੋਈ ਸ਼ੁਭ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਧੜੇ ਦੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹੋਣ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਪਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਘੁੰਮੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਕ ਧੜੇ 'ਚੋਂ ਦੂਸਰੇ ਧੜੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਬਣੇ। 1967-70 ਦੀ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਮਤਭੇਦਾਂ 'ਚੋਂ ਉਭਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਪਤ ਵਾਸੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਕੁਲਵਕਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂਆਂ

ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਗਾਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਪਤਵਾਸੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਜਾਂ ਕੁਲਵਕਤੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਕੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਉਂਗਲ ਧਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਫੌਲਾਦੀ ਪਰਖ 'ਚੋਂ ਲੰਘਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧੜਿਆਂ ਦੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਬੜਾ ਬੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਸਵਾਲ ਕਿ ਇਹ ਧੜੇ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਕੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ? ਸਿਰਫ਼ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਜਾਂ ਕਲਾਕਾਰ? ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋਏ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਮਾਗਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧੜੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਦਰ ਕਿਨਾਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਅਵਾਮ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੇ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਤਾਮਿਲ, ਮਰਾਠੀ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਬੰਗਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਾਟ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ “ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ”, “ਸਭੈ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ ਕੋਊ ਨਾ ਦਿਸੈ ਬਾਹਰਾ ਜੀਓ”, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ “ਚੁੰਕਾਰ ਅਜ ਹੁਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜਸ਼ਤ ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ” ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੋਲ ਦਾ ਪੈਗਾਮ, ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਹੱਥੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਇਸ ਨਾਟ ਕਲਾ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਲੋਕ-ਸੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਏ ਉਭਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੁੰਗਰੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਇਨਕਲਾਬੀ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਧਨਾਢ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਠਰਕ ਭੋਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਬਾਂ 'ਚ ਖਚਤ ਹੋ ਕੇ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਬੰਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕਈ ਲੋਟੂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਮ ਛੱਲੇ ਤਾਂ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਏ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਤਕ ਤੇ ਤਬਕਾਤੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ

ਅਕਸ ਵਾਲੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੁਲਵਕਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਜ਼ਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਵਿਲਾਸਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਸਕੇ ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਲਵੇ ਕਿ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੋਵੇ। ਬਹੁਤ ਕੁਲਵਕਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਹਮਦਰਦ ਹੀ ਲੱਭੇ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਭਾਵ ਵਧੀਆ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਤੇ ਅਰਾਮ ਲਈ ਚੰਗਾ ਬਿਸਤਰਾ ਤੇ ਨਹਾਉਣ-ਧੋਣ ਲਈ ਸਾਬਣ ਸ਼ੈਂਪੂ ਜਾਂ ਮੰਜਨ ਮਿਲ ਸਕੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ, ਕੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੇ ਬਣੇ? ਜੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਨੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ? ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਇਜ਼ਕ ਕਿਉਂ? ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕਪੱਖੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਸਤੀ ਅੱਗੇ ਉਹ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਨ? ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਪਰ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਲਾਕਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹੱਥ 'ਤੇ ਸਾਦੀ ਰੋਟੀ ਰੱਖ ਕੇ ਅਚਾਰ ਨਾਲ ਖਾਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਦਾ ਥੜਾ ਨੁੱਕੜ ਨਾਟਕਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਗਲੀ ਦਾ ਖੂੰਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕ-ਮੰਚ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਰੇਟ ਤਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਰ ਵਾਣੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਰੇਟ ਤਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਟ-ਵਾਰਸਾਂ ਲਈ ਵੀ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ ਕੇ ਨਾਟ ਕਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਜੇ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੈਟ ਲਗਾ ਕੇ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਰੇਟ 10-15 ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਦੋ ਲੱਖ ਤੱਕ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਤੇ ਅਧੂਰਾ ਕਾਜ ਝੌਂਪੜ-ਪੱਟੀਆਂ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਥੜੇ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ? ਜਿਸ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਟ ਕਲਾ ਸਿੱਖੀ ਹੈ ਉਸ ਉਂਗਲੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਸਿੱਖਣੀ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨੀ ਪਹਿਲੀ ਪਹੁੰਚ ਬਣਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਜੱਟਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਢਿੱਲੋਂ, ਬਰਾੜ, ਗਿੱਲ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀ 'ਚੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਗਰੁੱਪ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਪਰ ਅੱਜ ਇਹ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਗਈ ਹੈ

ਕਿ ਉਹ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਨਾਪ ਦਾ ਬਣਾ ਸਕਣ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਜਦ ਉਹ ਭਰ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਜ਼ਹਿਰਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਫ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਬਲਾਵਾਂ ਦੇ ਨੰਗੇਜ ਕੱਜਣ ਦਾ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਸੁਭ ਕਰਮ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਹਕੂਮਤੀ ਲਾਣਾ ਪਧਾਰਿਆ ਤਾਂ ਆਮ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਨੂੰ 'ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਮੰਦਰ' ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਸ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨੂੰ ਵਰਜਿਤ ਕਰਕੇ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਰਤੀ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਣ ਦੇ ਕੇ "ਲੋਹੜੀ ਦੀ ਹੜਤਾਲ" ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤੀ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਟੋਕਰੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ।

1975 ਵਿਚ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤਹਿਤ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਬੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾਟਕਾਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ। ਮਾਰਚ 1977 ਵਿਚ ਹਕੂਮਤਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਕੁਰਸੀ ਬਦਲਣ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣੀ ਉਥੇ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੇਧ ਦੇਣ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਗਾਮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਿਆ। ਫਿਰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰਕੂ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੌਰਾਨ ਧੜਲੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। "ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ" ਦੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ। ਕੀ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਨਾਮੀ-ਗ੍ਰਾਮੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ? ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਜੋ ਜ਼ੋਖਮ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਲੋਕ-ਸੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਿਰਫ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਆਇਆ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੋਕਪੱਖੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਨ। ਪੂਰੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਉਹ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਅੱਜ ਉਹ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੂੰਜਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਉਹ ਬਾਕਮਾਲ-ਜੁੱਅਰਤ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਲੱਚਰ ਗੀਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਤੜਫ ਉੱਠਦੇ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਗੀਤ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਕਹਾਉਂਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਹ ਜੁੱਅਰਤ

ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ ਜਾਂ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਗੇ?

ਹਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮਈ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਮੇਲਾ ਗਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਗੂੰਜਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਰ ਦਰਸ਼ਕ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਿੱਕ ਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲੁਆਉਂਦੇ। ਇਸ ਸਾਲ ਅਜਿਹੇ ਇਕ ਸਮਾਗਮ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਾਕਟਰ ਬੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਤੇ ਮੰਚ ਸੰਚਾਲਕ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਟਕ 10-11 ਵਜੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅਰਾਮ ਕਰ ਸਕਣ। ਪਰ ਮੰਚ ਸੰਚਾਲਕ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਨਾਟਕ ਢਾਈ-ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਹੀ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੰਚ ਸੰਚਾਲਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ 30 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ “ਰਿਆਇਤਦਿਲੀ ਖਿਲਾਫ਼ ਟੱਕਰ ਲਵੋ” ਦੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਨੂੰ ਸੱਜਰੇ ਰੱਟੇ ਲਗਾਏ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਅ ਜੀ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ 'ਤੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਉੱਠਿਆ ਕਿ ਕੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪੁਲਸੀਏ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਰਹਿ ਗਿਆ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਨੀ ਘਾਲਣਾ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤਕਲੀਫ਼ ਇਸ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਨਾਟਕ 10-11 ਵਜੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ? ਕੀ ਅਜਿਹੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤਾ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਯਾਦ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ? ਪਰ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਸਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੜੇ ਦੇ ਮੇਚ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਕੰਣਯ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਂਜ ਇਹ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਸਾਮਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਸ਼ੈ ਹਥਿਆਉਣ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਦਨੀਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਕੌਲ ਸ਼ਾਇਰ:

ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ,
ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਨਾ ਖਿੜੇ।
ਜੇ ਖਿੜੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਤੇ
ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਨਸ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣੇ।

ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਹਾਉਂਦੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋੜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦਾ ਸੂਹਾ ਫੁੱਲ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਠ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣੇ।

ਇਹ ਲੇਖ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ, ਕਲਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਤਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸਰਸਰੀ ਝਾਤ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਸਆਦਤ ਹਸਨ ਮੰਟੋ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਦੇ

ਕਿਹੜੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ 'ਆਪਣਾ' ਕਰੇ? ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਵੇ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦੇ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਕੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਧੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਆਪਣੀ ਮੱਠ ਹਉਮੈ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਇਸ ਹਉਮੈ 'ਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ 'ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ' ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਸਰਹੱਦਾਂ 'ਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਜੋ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਲੱਗਦੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਸਲੂਕ 'ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ "ਮੇਰੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਗੋ, ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਇਨਕਲਾਬ ਹਾਂ। ਆਓ, ਮੈਨੂੰ ਅਪਣਾਓ, ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧੜੇ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਾ ਕਰੋ ਏਅ ਅ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਐ-ਐ ਮੇਰੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਗੋ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਆਨੇ ਬਨੋ, ਪੜ੍ਹੋ ਸੋਚੋ, ਵਿਚਾਰੋ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰੋ ਏ-ਅ-ਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਨਗਾਰੇ 'ਤੇ ਧਮਕ ਲਗਾਓ। ਦੁੱਲੇ ਭੱਟੀ ਦੇ ਵਾਰਸੋ, ਸਾਂਦਲ ਬਾਰ 'ਚ ਛਵੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਕਰੋ। ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੋ। ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਧੜਿਆਂ ਦੇ ਗਜ਼ ਨਾਲ ਨਾ ਨਾਪੋ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਤੰਗਦਿਲੀ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਾਗੋ, ਜਾਗੋ ਮੇਰੇ ਸੂਝਵਾਨ ਲੋਗੋ, ਜਾਗੋ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹਾਸੇ ਨੂੰ ਨੋਚ ਦਿਓ।"

ਮੈਂਬਰ ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ "ਲੋਹਮਣੀ"